

A KATONAI ORVOSTUDOMÁNY TÖRTÉNETE

Az utolsó nemesi felkelés csapategészségügyi szolgálatának működése 1809-ben*

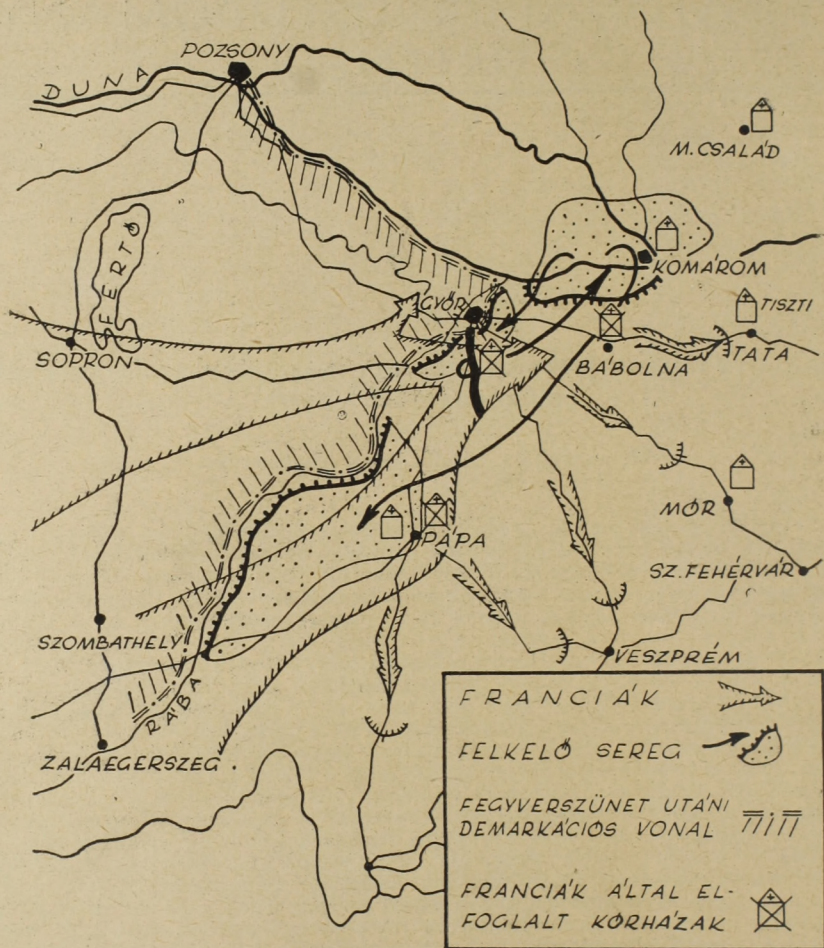
Írta: Takáts László dr. orvosalezredes

Az osztrák hadseregben a napóleoni háborúk tanulságai alapján, 1805 után gyö-keres reformokat hajtottak végre. 1808-tól kezdve új háborút készítettek elő Franciaország ellen. A hadvezetés úgy érezte, hogy már sikerült kihevernie a pozsonyi békéig elszenvedett sorozatos vereségek következményeit és a kedvezőnek mutakozó katonai és politikai helyzetben képesek lesznek döntő csapást mérni Napóleonra. A spanyol szabadságharcral szemben többszázres francia sereg volt lekötve, ugyanakkor bizonyosnak látszott, hogy egy osztrák—francia háború esetén az orosz cár nem tesz eleget a Tilsit-i békében vállalt kötelezettségének, nem fogja hátbatámadni a Monarchiát. A francia uralom alatt levő, vagy attól függő országokban a politikai helyzetet nemcsak a feudális osztályok makacs ellenállása, hanem az újonnan uralomra jutott burzsoázia, de még inkább a népek fokozódó elégedetlensége jellemezte. A napóleoni zsarnoksággal szemben az ellenállás legélesebben a spanyol nép szélesen kibontakozott szabadságharcában jelentkezett. Az osztrák udvar az újonclétszám növelésével, a népfelkelés (*Landwehr*) életrehívásával és a magyar nemesi felkelés erőivel is igyekezett erőfölényét biztosítani. Napóleon pedig úgy gondolta, hogy fél hadserege is elegendő lesz a Monarchia szétzúzásához. A gyökereiben forradalom-ellenes osztrák császárság Magyarországon hatalmas propagandahadjáratot indított a főurak, a főpapság és kiterjedt közigazgatási hálózata útján; még „forradalmi” szólamokkal is kacérokodtak, „szabadságszeretetről, népjogról, nemzeti önértzetről” beszéltek (39.) A parcstság felszabadításától rettegő nemességnél jó talajra találtak a „haza és trón védelmére” buzdító szövegeket. A Napóleon által megcsillogatott függetlenség és szabadság lehetősége viszont nem váltott ki említésre méltó visszhangot Magyarországon. A „vitam et sanguinem”-es hangulatot gyakran beárnyékolta a bizalmatlanság légköre, főleg a nemesi sereg felszerelése kapcsán mutakozott osztrák részről nagyon sok mulasztás. A főparancsnoki tisztet betöltő József nádor a felkelő hadakhoz intézett kiáltványában kénytelen volt beismerni, hogy „számtalan nehézségek miatt nem lehetett a Felkelő Seregeket illendően felruházni és fegyverkeztetni”.¹ Hasonlóképp panaszkodik a nádor öccsének, az „itáliei” osztrák sereg parancsnokának: „...*Dank sei es dem Hofkriegsrath, ist meine Truppe kaum gekleidet, nicht bewaffnet, ...und nun überlässt man mir die Sorge, das Land mit nichts zu vertheidigen...*” (33).

Az asperni csata reményeket keltett a Monarchia hadvezetésében, döntő ütközetre készültek. Meg akarták akadályozni, hogy az olaszországi tartalék francia erők

* A dolgozat folytatása „A francia hadsereg egészségügyi szolgálatának működése a napóleoni háborúk magyarországi szakaszán 1809-ben c. munkának (44), egyben első része a nemesi felkelő sereg egészségügyi ellátására vonatkozó tanulmánynak.

¹ (39) I. 74. o. (1809. ápr. 27.-én, a felkelés hadbaszólítása napján.)

1. sz. ábra

A nemesi sereg visszavonulása a győri csata után Komárom környékére és későbbi előrevonása a demarkációs vonal megszállására. Részükre telepített közeli tábori kórházak. (Saját vázlat.)

Bécs alá vonulhassanak, Napóleon jobb szárnyát pedig az ország nyugati részén összevont nemesi felkelő sereggel akarták nyugtalanítani. Az Armée d'Italie azonban súlyos csapásokkal hajtotta maga előtt a feltartóztató osztrák erőket, amelyek végül is a Dunántúl felé voltak kénytelenek kitérni. Mielőtt még az osztrák generalissimus valamit is tett volna, Napóleon kelet felé irányította a beérkező itáliai hadsereget és azzal Győrnél június 14-én szétverte az időközben egyesült osztrák reguláris és magyar nemesi erőket. A wagrami csatában (júl. 5–6.) az osztrák főereget is megverték a franciák. A vesztes főparancsnok fegyverszünetet kért, később az uralkodó nagy területveszteség és hadisarc árán kötötte meg a bécsi békét (1. sz. ábra).

A nemesi sereg az egy nap alatt elvesztett győri csata után kemény kiképzésen és gyakorlásokon ment keresztül, felszerelését kiegészítették (1, 2, 39). A fegyverszüneti tárgyalások idején már némi harcértékük is volt. Kisebb portyázásokban, a demar-

kációs vonal, később a határ biztosításában alkalmazták őket, komolyabb harci feladatot többé nem kaptak. A felkelő sereg hangulata az október 24-én megkötött béke után gyorsan romlott. Az uralkodó november 24-én hazai körzeteikbe rendelte a csapatokat, 1809. december 18-án pedig feloszlatta az insurrectiot, amely ezzel örökre a történelem tárházába került (30, 35).

1. A nemesi felkelő sereg és eü. szolgálatának szervezése

A napóleoni háborúk alatt többször is egybehívták a nemesi felkelést, harci alkalmazásra csak 1809-ben került. Az állandó hadseregek korában már jó egy évszázaddal idejétmúlt felkelési rendszerben a vármegyék megállapított kivetés szerint állították fel a nemesi lovasezredeket és a gyalogzászlóaljakat. Több ízben végrehajtott felkelés alatt alakult ki a sereg szervezése. Az állandó hadseregekben ebben az időben már dandár-, hadosztály- és hadtest-szervezést találunk, a nemesi seregben azonban magasabbegységeket csak harci alkalmazásra állítottak össze. Ilyenek voltak a győri csata idején Meskó és Kerekes tábornok dandárjai, Mecséry altábornagy lovas hadosztálya. A későbbiekben állandósult a dandár-szervezés, ezeket reguláris dandárokkal együtt hadosztályokba, hadtestekbe osztották. A kivonult nemesi erőket és a beosztott reguláris szakcsapatokat a főparancsnokság (*Insurrections General-Commando*) fogta össze, a fővezérseget József nádor látta el.

A császári-királyi hadsereg eü. szolgálatával szemben sajátos volt a felkelő egészségügy szervezése. A legfelsőbb eü. vezetést a felkelő hadsereg-eü. szolgálat látta el, amelynek főnöke a *protomedicus*, Eckstein Ferenc, a pesti egyetem sebészprofesszora volt. Közvetlen alárendeltségébe tartoztak a táborigazdák és a táborigazdák. A magasabbegységek egészségügyi szervezettel nem rendelkeztek, közvetlen alárendeltségébe tartoztak az ezred és a zászlóalj csapategységügyi szolgálatát találjuk.

A *protomedicus* és törzsének harcálláspontja a főhadiszálláson volt, a táborigazdák főhadbiztos (*Insurrections Ober-Landeskommissariats-Director*) alárendeltségében. A hadsereg vezetőorvos felügyeleti jogot gyakorolt a csapat orvosok felett (*Aufseher*), intézkedéseit a főparancsnokságon keresztül adta ki a csapatoknak.²

Az „*Insurr. Gen. Commando*”-nál működött hivatásos katonáorvosokból álló kis eü. törzs (*Sanitäts-Direction*), amely elsősorban a felkeléshez beosztott reguláris csapatok eü. felügyeletét látta el, de összekötötést is tartott a nemesi és a császári hadsereg eü. szolgálatát között.

A felkelés hivatalos szervezése szerint, huszárezredeknek 1 ezred-, 3 fő- és 3 alorvosa, gyalogzászlóaljaknak 1 fő- és 1 alorvosa volt; tehát nagyjából azonos a reguláris seregek eü. szolgálatáéval.³ A sorozatos háborúk és személyi veszteségek nagyon kimerítették a Monarchia orvosi állományát, ezért az állandó hadseregben sem volt teljes az orvosi létszám. A felkelés szabályzata ugyan előírta az orvosok számát, mégis lovasezredeknél csupán az ezredorvost találjuk meg mindenütt, a fő- és alorvosok száma már csak 1–6 között ingadozott. Még szerényebben voltak a gyalogzászlóaljak ellátva, a győri táborba vonult 19 zászlóaljból 12 orvossal sem rendelkezett. Az orvosi létszám feltöltése a későbbi időszakban részben megtörtént.⁴

Orvosokat a megyéknek és városoknak kellett a felkelő csapatokhoz biztosítani,⁵ de az osztrák seregnek Magyarországon elhelyezett nagyszámú kórháza

² (11) jún. 26., júl. 6., 9., 20.

³ (10) 197. ikt. sz. és (26) 1809, Nr. 61.

⁴ (6) Nr. 6. ad B; Nr. 7. ad B; Nr. 20. ad B; (11) júl. 9., 20. és (10) 197. sz.

⁵ (6) Nr. 20. ad B. és (26) 1809, Nr. 60.

is sok polgári orvost vett igénybe. Ráadásul még a nemesi tábori kórházak részére is a vármegyékben és városokban toboroztak orvosokat.

Néhány szóban érdemes megemlékezni a nemesi felkelés *szolgálati nyelvéről*. A magasabb parancsnokságokon és a fővezérségen úgyszólván csak hivatasos tisztek működtek, itt a szolgálati nyelv német volt. A csapatok részére a nádor szárnysegédje, *Beckers* ezredes irányításával egy szerkesztő bizottság

A'
Szolgálat
Regulamentuma
a'
Magyar Felkelő Nemesség'
Gyalogságának

számára

a' Felsőleg Császári, Királyi Örökös Fő Herczegnek
és Nádor Ispánnak Kegyelmes Rendeléséből

Pesten 1809.

Hartleben Konrád Adolfnál.

2—3. sz. ábra.

A nemesi sereg két szabályzata.

A' Közkatonának,
Gefrajter', Dobos', Kaplár',
és Strázsamesternek
KÜLÖMBFÉLE
KÖTELESSÉGEI,
mellyek

Tsáfz. és Királyi Austriai Gyalog-
ságnak számára rendelt

KOMPÁNIA
REGULAMENTOMANAK

útmutatása Izerint

KÉRDÉSEKBEK és FELELETEKBEK
foglaltattak.

Hozzá van adva egy Gyalogság'fegyverének
minden részének leírása; e' mellett mi-
hez kellessék Katonának magát a' Ti-
rállórozásnál vagy Plenkolásnál tartani.

A' Tóldalékban az All - tisztnak Izkülféges
Liszták német nyelvben hozzá adatattak.

Németből Magyarra fordítatott.

POZSONYBAN,

Weber Simon Feter költfogével és begyível.

1809.

dolgozott az osztrák szabályzatok lefordításán, magyarra átdolgozásán, a magyar katonai nyelv megalkotásán. Némely szabályzat nem szolgál fordítása a német eredetinek, *Beckers* (1) naplója szerint felhasználták a régebbi nemesi felkelések szabályzatain kívül Rákóczi és Bercsenyi szabályzatát is az 1707-es kuruc szabadságharc idejéből (2., 3. sz. ábra). A színmagyar ezredekben és zászlóaljokban állandóan megvolt a törekvés magyar vezényszavak és magyar szolgálati nyelv használatára. A csapatok által szerkesztett „Frührapporte”, „Rotten-Zettel” között bőven találunk magyarul írt „Reggeli Tudósítások”-at, „Sor-Czédulá”-kat stb. (12, 13). Latin nyelvvel csak a Helytartó Tanács és a Főparancsnokság között folyt levelezésekben találkozunk, egyebütt alig használták.

2. A csapategészségügyi szolgálat működése

A csapategészségügyi szolgálat munkáját a felkelés protomedicusa által szerkesztett és a nádor által jóváhagyott Működési Utasítás (*Vorschriften*) szabályozta.⁶ Az utasítás nem jelent meg nyomtatásban, hanem kézzel sokszorosítva juttatták el a Főparancsnokság útján a csapatokhoz. Az anyagból oktatást is szervezett a csapatorvosok részére a hadsereg vezetőorvosa.

Midőn a szabályzatot *Eckstein* protomedicusa a nádornak jóváhagyásraelterjesztette, egyidejűleg azt is jelentette, hogy az utasításokat az *egység* és célszerű elvek szerinti *betegellátás* érdekében kell kiadni a csapatoknak (4. sz. ábra).

A csapatorvosi ellátás központja az „ezred-, ill. zászlóalj-ispotály” volt. Ezeket a mai értelemben vett gyengélkedőket, ill. segélyhelyeket a csapat elhelyezési, táborozási körletében állították fel. Általában könnyebb betegeket és sérülteket kezeltek itt; a súlyosabb, krónikus, főleg lázas betegeket, valamint a komolyabb sérülteket tábori kórházakba kellett utalni. Súlyos betegek szállításához orvost kellett kísérőnek adni, egyébként csak akkor, ha a kórház a csapattól egy napi útnál távolabb feküdt.⁷

Az állandó seregben a hosszú háborúskodás, a felkelőknél pedig az előző felkelések tapasztalatai alapján szigorú *higiéniás rendszabályokat* írtak elő a táborba szállott csapatoknak. „Rendtartás szükséges... ivóvízre, tisztaságra, ... korhel és feslett személyek eltávoztatására” (15). Megkövetelték a naponkénti mosakodást, a kéz gyakori mosását és legalább hetenként egyszeri fehérneműváltást. Sátrakban, szobákban, különösen pedig a betegek elhelyezési körletében időnként „gyalog fenyő maggal, avagy etzet párával” füstöltek, véleményük szerint ugyanis ezzel lehetett „tisztítani” a levegőt. Felhívták a katonák figyelmét, hogy éretlen gyümölcsöktől, bűdös hústól, döglött halaktól, jól ki nem sült kenyértől óvakodjanak. Csak „tízinezett” rézedényeket lehetett főzéshez használni, de tilos volt ezekben ecetes vagy sós ételeket eltartani.⁸ A rendszabályok végrehajtása már sok kívánalmat hagyott maga után: a reguláris, de a felkelő seregben is magas volt a fertőző betegségek száma, kb. 6—7-szeresen haladta meg a sebesüléstől vagy sérüléstől származott megbetegedéseket (*Eckstein*, 34). Fertőző és járványos betegeket a csapatoktól minél előbb kórházba kellett szállítani a betegség tovatérjedésének megakadályozása érdekében.⁹

A Győr körüli összevonás idején, majd a komáromi és a dunántúli táborozás alatt a csapatoknál általában előírás szerint folyt az eu. ellátás. Az egy napig tartó *győri csatában* azonban csődöt mondott a gyakorlatlan, hiányos létszámú és gyengén felszerelt csapategészségügyi szolgálat. Több eredeti irat számol be arról, hogy megsebesült fő- és altisztnek a legénység segítséget nyújtott és kimentette a harc tüzeiből. Arra azonban nem találtam adatot, hogy az arcvonal közelében működő csapatsegélyhelyre kerültek volna, inkább a nagyobb távolságban fekvő felkelő és cs. kir. kórházba kísérték vagy vitték a sebesülteket (39). Igaz ugyan, hogy a győri csata előtt igen merészen manővereztek egy tábori kórházzal és az arcvonaltól 2—3 km-re állították fel Kismegyeren felkelő

⁶ (7) Nr. 383—407.

⁷ (7) Nr. 383—393; (12) Nr. 131. és (27) Nr. 878.

⁸ (18) 76., 88., 91., 92., 93. p.

⁹ (20) 3. §. „... besonders aber, werden alle mit Epidemischen und Ansteckenden Krankheiten behaftete, unmittelbar in das Hauptspital gebracht, damit sich dergleichen Übel bei der Armee nicht leicht verbreiten können...”

„Aufnahmsspital”-t. Ide hordták a csata folyamán a sebesülteket, valószínűleg ennek közelében működtek a csapatorvosok is. A front áttörése után a franciák az egész kórházat személyzetével, anyagával és 234 sebesültjével együtt elfogták. A fogságba jutás félelmétől vezérelve, 300-nál több sebesült — egyedül vagy kísérelével — a komáromi tábori kórházig került hátra, minden előzetes orvosi segélynyújtás nélkül. József nádor naplója szerint, az ütközet másnapján hajnalban „... um 3 Uhr aufbrechen... hinter Äcs und der gantzen Strasse bis Comorn, alles mit Menschen, Blessirten, Maroden... besäet...” (33). Nem egy súlyos sebesült haldokolva került kórházba.

A felkelő seregben szervezetszerű sebesültvivők nem voltak. Az ezred „ispotály”-ba a betegek számától függően vezényeltek a csapattól betegápolókat, „forgolódo vitézek”-et (13). Szabályzatuk szerint a súlyos sebesültet az első ellátásig visszavihették az „avégre kirendelt személyek”, a könnyűsebesült csak a kötés megkapásáig mehetett hátra, utána köteles volt „osztályába visszaállni”. A súlyos sérültek vagy saját lovukon, vagy a vezetéklovak állásainál levő és sebesültszállításra biztosított szekéren kerültek hátra (15, 16).

Takáts E.-vel eredeti források alapján megállapítottuk, hogy a győri csatában részt vevő francia sereg korszerűen szervezett eü. ellátással rendelkezett, a kiürítés rendszere az ezredközhelytől az „ambulance volante”-on át az elsővonalbeli kórházakig gondosan ki volt építve. Nagyon nehéz az egy nap alatt szétvert nemesi sereg egészségügyi szolgálatának harctéri tevékenységét a győztesével összehasonlítani. A francia eü. ellátás adataiból harctéren maradt, fogságba vagy francia kórházba jutott felkelő seregbeli sebesültekről több adatot találtunk (44).

A csapategészségügyi szolgálat éppen úgy, mint a nemesi felkelő sereg maga is, a győri csata utáni hetekben-hónapokban alakult ki, kovácsolódott össze. Kiképző keretet, tiszteket és altiszteket a reguláris seregből kaptak. Az amúgy is hiányos orvosi állományból sokan elszéledtek, vagy fogságba estek, a vesztes csata után *fel kellett tölteni a csapategészségügyi szolgálatot* is. Az újonnan felvett fiatal orvosokat a felkelő tábori kórházakba osztották be, onnan pedig gyakorlottabb fő- és alorvosokat vezényeltek a csapatokhoz.¹⁰ Több orvost közvetlenül a főhadiszállásra hívtak be, akiket azután az ezredek és zászlóaljok igénylése szerint irányítottak a csapatokhoz.¹¹ Az volt az elv, hogy a katonai szükséglet kielégítésére (egyaránt értendő az állandó és a felkelő seregre) közeli városokból, vagy a megye területéről kell orvosokat igénybe venni. A nádor rendelete szerint az orvosok behívásánál a polgári lakosság legszükségesebb orvosi igényét méltányolni kellett.¹²

Az esetenként kirendelt betegápolók helyett július 29-én a felkelő seregnél minden ezred-ispotályhoz havonkénti váltással 2 betegápolót rendszeresítettek. Felügyelő tisztesként pedig 1 „zászlótartó”-t („Estandar[ten]-Führer”) rendeltek ki. A betegek számának emelkedésekor a rendszeresített betegápolókon kívül a csapat továbbra is rendelt ápolókat.¹³

A fegyverszünetig (júl. 12.), ill. a béke megkötéséig a felkelő csapatokat több ízben is szemlélő király és nádor általában elismerően nyilatkozott a fokozódó harcértékről. Csapatorvosokat a nádor több ízben megdicsért, közülük néhányat előléptetett, többnek írásos elismerést és pénzjutalmat adott.¹⁴

¹⁰ (6) Nr. 6. ad B. és Nr. 20. ad B.

¹¹ (7) Nr. 975. és (11) júl. 9., 20.

¹² (6) Nr. 7. ad B.

¹³ (27) Nr. 878

¹⁴ (6) Nr. 6. ad B. és (11) jún. 29., júl. 6.

A csapatorvosok működési utasítása szerint az eü. helyzetről havonta jelentést kellett tenni a hadsereg vezetőorvosnak. Az átvizsgált iratokban szóbeli jelentéstételre találtunk adatot,¹⁵ azonban egyetlen felterjesztett havi összefoglaló eü. jelentés sem került elő. Annál több adatot tartalmaznak az ezredés zászlóaljparancsnokok által szerkesztett „Früh-Rapporte”, ill. „Reggeli Tudósítások”, amelyekben a betegek száma, a betegápolók vezénylése és a csapat eü. helyzete is szerepelt (12, 13).

3. Egészségügyi anyag- és gyógyszerellátás a csapatoknál

A csapatok alapvető egészségügyi felszerelését a „Tábori patika” képezte, amely orvosi- (borbély-, *Instrumenten*-) és orvosságos- (patika-) ládából állott. A „Tábori patika”-t a megyékben csináltatták és a megyei főorvos állította össze a szükséges felszerelések és gyógyszerek jegyzékét, ezért az egyes csapategészségügyi készletek összetételében különbségek voltak.¹⁶ Lovasezredeknel 1 orvosi és 2 orvosságos láda, gyalogzászlóaljknál 1 „orvosi és orvosságos láda” volt rendszerítve. A ládákban fecskendők, sérvkötők, tourniquet-k, sínek, tépések, kötszerek és gyógyszerek foglaltak helyet (5., 6., 7. sz. ábra). A fentiekben kívül minden orvosnak rendelkeznie kellett ún. kéziműszerekkel (*Sack-Instrumenten*).¹⁷ Az országosan mutatkozó hiányok miatt az orvosok és csapatok csak részben voltak ellátva megfelelő eü. készletekkel, ezeket a táborozás későbbi időszakában a parancsnokok által benyújtott igénylés alapján töltötték fel.¹⁸ A reguláris hadseregben is hiány mutatkozott „*Instrumenten*” és „*Medizin-Kasten*”-ekben, miután a bécsi (stockeraui) egészségügyi raktárak már május közepén a franciák kezére kerültek. A megyékből hozott orvosi és gyógyszeres ládák egy része az előző nemesi felkelések idejéből származott és tartalmuk kb. megegyezett a Miskoltzy által ismertetett „tábori ládátska” anyagával (8. sz. ábra). — Minden zászlóaljnak és ezrednek volt egy szekere „az Írások és Cassának 's Orvosságos Ládáknak hordozására”.

A gyógyszer- és kötszerigénylést a parancsnok terjesztette fel, de a vezetőorvosok közvetlenül is vételezhettek a tábori kórházak gyógyszerházaiban.¹⁹ Nagyobb gyógyszermennyiséget a protomedicus által jóváhagyott kiutalás szerint a Tábori Gyógyszertár (*Feldapothecae, Pharmacopoea castrensis*) szolgáltatta ki a csapatok részére (34). Ha valamilyen oknál fogva az ezred részére polgári patikából kellett nagyobb mennyiségű gyógyszert beszerezni, ahhoz a hadsereg-vezetőorvos engedélyére volt szükség. A polgári gyógyszertárral szerződést kellett kötni.²⁰ Egyes parancsnokok külön engedély nélkül is szereztek be gyógyszereket az amúgy is szűkölködő polgári patikákból.

Eckstein zárójelentése szerint a Tábori Gyógyszertár a csapatok részére közel 5500 Ft értékű gyógyszert adott ki. Egyes ezredek a katonai gyógyszer-tártól nagyobb távolságban tevékenykedtek, vagy a parancsnok az egyszerűbb helyi beszerzést választotta, így azután az elszámolásokban elég nagy összegek találhatóak a polgári helyről beszerzett gyógyszerekről (Vas megyei lovasezred 347 Ft 59 kr, a Veszprém megyei lovasezred 193 Ft 40 kr értékben),²¹ nem is

¹⁵ (11) jún. 26.

¹⁶ (21) F. IX. Nr. 267, 273. és (26) Nr. 22. 1810. „A” mell.

¹⁷ (20) 9. §. 3. p.

¹⁸ (10) 31. sz. és (26) 1809, Nr. 68.

¹⁹ (3) 1808. F. 542. 6—1129.

²⁰ (3) 1808. F. 543. 7—336.

²¹ (10) 2426 ikt. és (26) 1809. Nr. 68; 1810. Nr. 90.

szólva arról, hogy az induló készletet is a megye biztosította. — Az egységes elszámolás érdekében minden csapatorvost elláttak „*Taxa medicamentorum*”-mal (9. sz. ábra). — Összehasonlításként említem meg itt, hogy a felkelő kórházakban gyógyszerekre mindössze 42 615 Ft 44 és $\frac{4}{8}$ kr-t fordítottak (34).

Az ezred-kórház részére kisebb gyógyszer és fogó eü. anyag bevásárlására a csapat költségvetésében „*Medicamenten-Geld*” és „*Spital-Requisiten-Geld*” volt biztosítva (17). Érdekes további intézkedés gondoskodott a betegek ellátásának feljavításáról: a fogsággal fenyegetett őrmester és annál alacsonyabb rendfokozatú felkelő illetményéből,²² a fogdai ellátást szolgáló 1 kenyéradag és 8 kr leszámitásával, a fennmaradó részt az ezred-kórházba utalták át.²³

4. Az orvosok státusa, személyi és anyagi helyzete

Az orvosok az ezred, ill. zászlóalj „*kormány*”-ba tartoztak. A nem kombatáns havidíjasok között vannak felsorolva, rangsorban a lelkész és az auditor (ügyész) után következtek. Megnevezésük nem volt egységes, az ezrednél legtöbb helyen ezred-orvos, *Regiments-Arzt* szerepel, de az „ezeredes-”, „tábori-”, „főtábori-orvos” megnevezéseket is alkalmazták. Vegyesen találjuk az ezred beosztott-orvosoknál és a zászlóalj orvosainál a főorvos, fősebéz, alorvos, alsebéz elnevezéseket (1, 13, 39).

Az orvosok minden tekintetben alá voltak rendelve a parancsnoknak. Eü. jelentéseket, különböző személyi és anyagigényléseket maguk a parancsnokok terjesztettek fel. A csapatnál készített felülvizsgálati táblázatokat előbb a parancsnok, utána az orvos is aláírta. A csapatorvosoknak a protomedicus szakmai előjárója volt, aki oktatásra, az eü. helyzet jelentésére magához is rendelte őket a felkelő parancsnokság útján. — A parancsnok vagy a protomedicus fenyegette az orvosokat. „A batalion orvosa úgy fenyegetdik mint a tisztek . . .”, a beosztott orvos „árestomon” kívül hosszú vagy kurtavasat is kaphatott. A haditörvény XI. cikkelyének 16. §-a szerint „veréssel való büntetés nem fog szabad lenni” (15), ez azonban csak nemesekre vonatkozott. A vármegyei Deputáció egyik nem-nemes alorvos vétkeességével kapcsolatban felreérthetetlen választ ad a parancsnok kérdésére: „. . . kedvetlen eszközökkel, sőt magaviseletéhez mérséklendő testi büntetéssel (melly allatt páltza is értetődik) kötelességének szoros bé tellyesetésére is kinszeréteni . . .” lehet.²⁴

Az orvosok illetményét a császári sereg szabályzatainak megfelelően állapították meg. 1809 előtt az ezredorvosnak 50, főorvosnak 20, alorvosnak 15 Ft havi illetménye volt. Valószínűleg már a hadipótlékot is tartalmazza az a német kimutatás, amely szerint 1809-ben a hadrakelt seregnek ezredorvosé 73 Ft 30 kr, főorvosé 24 Ft 51 kr, alorvosé pedig 19 Ft 06 kr.²⁵ A fizetésen kívül kenyér-, lótap- és meghatározott tűzifa-mennyiség is illetékes volt (19). Míg a csapat-tisztek a táborba szállástól „*drágasági pótlék*”-ot kaptak, ugyanakkor a csapatoknál szolgáló fő- és alorvosoknak csak 1809. június 16-tól állapították meg havi 10—10 Ft pótlékot. Az ezredorvosok pedig július 1-től kapták havi összilletményük $\frac{1}{3}$ -át drágasági pótlék fejében.²⁶ Rendeletek előírták, hogy a drá-

²² Őrmester napi illetménye 58, káplaré 34, köztitké 16 kr. és valamennyinek 1—1 kenyéradag (24).

²³ (11) jún. 25. és (10) 335.

²⁴ (23) júl. 22. — II. József ugyan eltörölte a botbüntetést, a „törvénytisztelők” palcázással pótolta.

²⁵ (7) 383. sz.

²⁶ (10) 371., 690. sz.; (6) Nr. 6. ad B. és (11) jún. 29.

gasági pótlékok csak azok az orvosok kaphatták, akik ezredeknél, zászlóaljknál, ill. kórházaknál a hadrakelt seregben szolgáltak, de nem kaphatták olyanok, akik béke-állomáshelyükön maradtak.²⁷

Brambilla (32) szerint az orvosok részére is rendszeresíthető háborús pótlék eredete a török háborúk idejére nyúlik vissza. Az engedélyezést tartalmazó császári rendelet indokolása szerint a felemelt illetménnyel az orvosok jobb ellátását kell biztosítani, hogy ezáltal a harcéri káros behatásoktól megóvhassák magukat.²⁸

A rendelkezésre álló források szerint a kórházi orvosok illetménye magasabb volt, mint a csapatorvosoké. Ha ezredorvost kórházba törzsorvosi helyre vezényelték, havi 25, ha főorvosi helyre került, havi 15 Ft beosztási pótlékokat kapott.²⁹ Különösen problematikussá vált a kérdés akkor, midőn csapatorvosi hiányokat kórházi orvosokból kellett pótolni. A protomedicus javaslatára a főhadbiztos kérést terjesztett fel a nádorhoz, hogy a kórházi orvosok csapatszolgálatra történő vezénylésénél legyenek tekintettel a kórházban élvezett magasabb illetményükre.³⁰

Az orvosok fizetése tükrözi azt az állapotot, hogy a reguláris és felkelő seregben is az ezredorvosok hosszabb gyakorlattal rendelkező orvos-doktorok voltak, a főorvosok és alorvosok között már fiatal, esetleg szigorló orvosokat, abszolválts sebésznövendékeket is lehetett találni.

Összefoglalás

A felkelő seregben ad hoc összeállított csapatorvosi gárda katonai és harcéri tapasztalattal nem rendelkezett, nem volt gyakorlatuk tömeges sebesült-és betegellátásban. Feltöltésük kb. július végéig tartott, de a teljes orvosi létszám mindössze néhány lovasezrednél volt meg. Az *egészségügyi ellátás* igazi bázisát a tábori kórházak képezték, ahova igen jó erőket biztosított a protomedicus. A tisztek szállásukon feküdtek, ha pedig állapotuk súlyos volt, a tábori kórházba vagy a főhadiszálláson létesített tiszti kórházba³¹ kellett őket utalni.

A harcéri eü. ellátásban kevés szerepük volt a csapatorvosoknak, a hosszúra nyúlt táborozás alatt azonban nehéz feladat hárult rájuk a nagyszámú fertőző betegség miatt. A csapat eü. ellátás nem volt olyan szervezett, mint a reguláris seregben, az *Insurrectio* tábori kórházainak munkája azonban minőségileg felette állott az osztrák katonakórházakénak. A csapatoknál a higiénias rendszabályok nem voltak elég hatékonyak, sok enterális fertőzés (ty., dy.) fordult elő. A kiütéses typhus eredetét nem ismerhették, tetveknek jelentőséget nem tulajdonítottak, általában ty. nervosus néven jelölték ezt is.

A francia „*ambulance volante*”-nak nyomát nem találjuk, a győri csatában Kismegyerén telepített kórház, vagy az osztrák seregek győri „*Aufnahmspital*”-ja még az akkori cári „*razvoznüj goszpital*”-nak (43) sem felelt meg, mert kiürítőeszközük nem volt, az odaszállítást csapatjárművek végezték.

A csapatok gyógyszerellátása jónak mondható, a gyógyszerköltségek a kórházakéhoz viszonyítva magasak.

²⁷ (7) 1341. sz.

²⁸ „*Um sich durch bessere Nahrung und Pflege gegen die schädliche Einwirkung der ungesunden Luft und der Fatiguen zu schützen.*”

²⁹ (3) 1809. F. 548. 3—840.

³⁰ (6) Nr. 20. ad B.

³¹ (23) aug. 13.

Pozitívként kell megállapítanunk az orvosoknak tábori viszonyok között is folytatott továbbképzését, valamint az egységes elvek szerinti sebesült- és betegellátásra-kiürítésre való törekvést, amiben jelentős szerepe volt a magas képzettségű protomedicusunak. Ha viszonylag gyenge volt is az eü. ellátás csapatláncszeme, a kórházak magas színvonalú működése következtében a felkelő seregek eü. ellátása összességében a császáriakénál jobb volt. Hogy a franciák akkori korszerű eü. ellátását nem érték el, annak elsősorban abban kell az okát keresnünk, hogy Ausztria kezdettől fogva szeparálta magát a francia forradalom eszméitől, így a francia eü. szolgálat gyakorlati és tudományos eredményei sem váltak itt közismertté.

Ezúton is köszönetet mondok dr. Takáts Endrének a veszprémi és székesfehérvári levéltári anyag összeállításában nyújtott értékes segítségéért.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

1. Beckers, J. H.: Beiträge z. Geschichte d. Insurr. im. J. 1809. — Kézirat. — Széchényi kvt. Fol. Germ. 1172. 1—5. — 2. Gory Zs.: Mindennapi jegyzések a magyar nemes fellkelő gyalog seregek hadi történetei felől. 1809. — Kézirat. — Széchényi kvt. Quart. Hung. 272. — 3. Honvéd levéltár (HL). General Kommando, 1807—9. „R” in oeconomicis. — 4. HL. Gen. Komm. 1809. „S” In annonariis. — 5. Győri Állami Levéltár. *Protocollum Deputationis Incl. Comit. Jaurin. a. 1809.* — 6. Országos Levéltár (OL). Htt. lt. *Acta commissariatus provinciális 1809.* Raksz. n. cs. Nr. 5. ad B.-tól Nr. 20. ad B.-ig. — 7. OL Htt. lt. *Departamentum commissariatium 1809.* Nr. 251—1600. — 8. OL. Regnicolaris lt. (Rc. lt.) Archiv. Palat. secr. Archid. Jos. *Miscellanea milit. 1809., 1692, 1695, 1700.* raksz. — 9. OL. Rc. lt. Arch. Pal. s. Archid. Jos. *Insurrectionalia 1809., 291.* raksz. — 10. OL. Rc. lt. *Exhibit. Protoc. d. Insurr. Gen.-Commando 1809., 270.* raksz. — 11. OL. Rc. lt. *Militär-Kanzlei d. Palat. Protoc. d. Tagsbefehle 1809., 253.* raksz. — 12. OL. Rc. lt. *Mil. Kanzl. d. Pal. Frühberichte, Rotten- und Exerzier-Zettel 1809., 1738—39.* raksz. — 13. OL. Rc. lt. *Mil. Kanzl. Stand und Dienstabellen, Dislocations-Ausweise 1809., 1740.* raksz. — 14. OL. Rc. lt. *Acten d. GFZM. Davidovich.* Magyar nemesi felkelés szabályzatai, 1804. raksz. — 15. A’ Szolgálat Regulamentuma a’ Magyar Felkelő Nemesség’ Gyalogságának számára (14). — Pest, 1809. — 16. A’ Szolgálat Regulamentuma a’ Magyar Felkelő Nemesség’ Lovaságának számára (14). — Pest, 1809. — 17. *General-Instruction z. Verkürzung d. Rechnungswesens d. Regiment.* (14). — Wien, 1801. — 18. *Közkatonának, gefrajter’, dobos’, káplár’ és strázsamesternek különbféle kötelességei* (14). — Pozsony, 1808. — 19. *Verzeichniss d. Rechnungs-Document.* (14). — Wien. — 20. *Reglement f. d. Spitäler d. Ung. Adel. Insurr.* 1809. (9). Nr. LVII. — 21. Székesfehérvári Állami Levéltár (SZÁL). *Acta congregationalia 1809.* Fasc. I—IX. — 22. SZÁL. *Allandó Deputatio Protocolluma 1809.* — 23. SZÁL. *Acta Insurr. 1809.* — *Befehls-Prot. d. Cavall.* — 24. SZÁL. *Acta Insurr. 1809.* — *Verpflegs Listen.* — 25. SZÁL. *Taxa medicamentorum . . .* (21). — Ofen, 1809. — 26. Veszprémi Állami Levéltár (VÁL). *Acta congregationalia 1809. és 1810.* — 27. VÁL. *Acta insurr. XXX., 1809.* — 28. VÁL. *Insurrekciós számadások 1809—10.* — 29. VÁL. *Protoc. ordin. Comit. Veszprim. pro a. 1809.* — 30. Breit J.: Egyetemes hadtörténelem vázolata — Bpest, 1900. — 31. Bottló B.: OL. Regnicolaris levéltár alapelettára. — Jegyzet. — Budapest, 1953. — 32. Brambilla, J. A.: *Reglement f. d. Kaiserl. Königl. Feldchirurgen.* — Wien, 1789. — 33. Domanovszky S.: József nádor iratai III. — Bpest, 1935. — 34. Eckstein, F.: *Relatio officiosa generalis . . . de noscomiis . . .* — Buda, 1810. — 35. *Egyetemes és magyar hadművészet története.* — Jegyzet. — Bpest, 1959. — 36. *Enciklopedicseszki Szóvar* — Moszkva, 1946—50. — 37. Gortvay Gy.: Az újabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy tört. — Bpest, 1953. — 38. Kisfaludy S.: *Frey-müthige Geschichte d. Insurr.* (Hátrahagyott munkái). — Győr, 1931. — 39. Kiss I., Rugonfalvi: Az utolsó nemesi felkelés, I—II. — Budapest, 1909. — 40. Miskolczy F.: *Manuale chirurgicum . . .* — Győr, 1742. — 42. Paulinyi O.: OL. A helytartó tanács levéltárának alapelettára. — Jegyzet. — Bpest, 1954. — 43. Szemeka, Sz. A.: *Medicina voennaja* (36). III. 713—915. — 44. Takáts L.—Takáts E.: A francia hadsereg egészségügyi szolgálatának működése . . . 1809-ben. — *Honvédtudományok*, 1961, 3, 226. — 45. Wrede, J.: *Gesch. d. K. u. K. Wehrmacht.* — Wien, 1898—1905.

Zweyter Sumit so worfen in
 = Handlung der mit den wichtigsten
Banden und Aspiraten einigen
Regimenten und Bataillonen
in Uebung und Zweckmäßig
~~Handlung~~ ^{Von} Handlung, als auf der
Transferierung der in den Ge-
büden gehörigen Banden, und
Aspiraten genüßlich in Uebung

67

4. sz. ábra

Eckstein utalása az egységes tábori eu. ellátás elvére: „...Hogy ezáltal — ti. az elő-
 írások alapján — a betegek és sebesültek kezelése egyöntetűen és célszerűen történjék,
 ugyanúgy a kórházba való betegek és sebesültek szállítása is...”

§ 4.

In Regimenten, und Bataillonen
Sitze mit Medicamenten,
und mit unfamiliärem Chirurgischen
Requiriten, als Instrumenten, Binden,
Compressen, Charriren, Hyänen, Proflu-
ren, Bandbindern, Erd. Tournequet
n. d. y. fortwählig unfamiliär sein.

5. sz. ábra

A „Vorschriften” 4. §-a, az alapvető csapatorvosi felszerelésről
 (Strohladen, -latten = zsúp-lécek)

8. Die auf die Abnahme Manne mit dem Zugzugehörig mit dem
der Hofe.

Regni und Anwesen zu die Bruchstücke

Abolupt ist fudely gestrichen

Propter dignum iustitia, auf anerkennung der Pöhl, per manentem de.
putatione facta fudely gestrichen, unter folgenden date
und Josef, im Hof Michael Gailhofer Unterhofen
der Pöhl Sebastiani Inauguratione Chaz übertragen, 1777
von demselben ungenügend auf fahrung, der Hof
Lig. Sublucienburg d. 16. 7. 809.

mit dem Hofe Inauguration

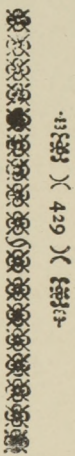
Josef Morak m. p.
der Hof Geymann Just. Hof

Presentem Cognam cum sua Originali Collata ac
Conformem esse testor, et in simul etiam quod
Cognam et Medicamenta Tunc Gailhofer huc
sine defectu pertulerit et mihi presentat
verit, hinc subscribo. Si modo alia Qua
No 6 809.

Präses J. Capivara,
Divisione forensium
auf.

7. sz. ábra

A „Tábori patika” átvételét nyugtázza a zászlóaljparancsnok latin nyelvű záradékával.

1833 X 429 X 1833

U T I

V A G Y T Á B O R I

L Á D Á T S K A .

A' melly *Chyrrurgus* Hadi fozogálatra akarja magát adni annak tanítására az *Autor* munkatékájához ez-tis kívánta adni.

A' Hadi *Chyrrurgus*nak először friskségeit e' következendő *Influrimentumok*.

*Touss-metsád, Furels, (Trepannum) hozza-
la való Influrimentumokkal, Hús-metsád - kész-
Egetéshez-való Gombos - rajság. Nagy lápos
Fogó, Haragos-fogó, Sínor-bázd-ék, Száphoz va-
ló Svirf, Fog-rond, Pellikán, Keske-láb, Fers-
kendő, Nyel-emele, Golobis-bázd-ekalán, Fla-
prom-kendő-sípké, Olló, Kristályhoz-való Feszkenő,
és Türe, Metétek, Serpentyék, Mosatók, Fla-
prom-főz-mellettize, vagy patéiz, Szakít - ve-
ti-mellettize.*

2. Azon Ladának fedelében pe-
dig kell tartani.

A' Sebhez való *Füvetek*, a' főnök vezér-
delmes lövéstől vagy izurátról valókat, Izál-

hoza

8. sz. ábrá

A napóleoni időkbén már jórészt
elavult „Tábori laddaska”
(A leírás 1. oldala — Miskolczy után.)

T A X A
M E D I C A M E N T O R U M
I N

P H A R M A C O P O E A

R E G N O H U N G A R I A E

E T
P R O
A D N E X I S P A R T I B U S
E M E N D A T A C O N T E N T O R U M
P R O A N N O M D C C C V I I I .

§ a f e

in der umgearbeiteten
der
für das

Reich Ungarn

und dessen angedehnten Provinzen
eingesetzete

P h a r m a c o p o e

enthaltenen Arzneien
für das Jahr 1808.

D f e n i

gebunden mit Fein. ung. Unterfertigter Schrift. 1809.

9. sz. ábrá

A csapatorvosok részére kiadott
gyógyszertervezés.

Megjegyzés:

A szövegben zárójelben közölt szám az irodalmi jegyzék számát jelenti. A zárójelben levő irodalmi utalást követő számok kötetet, sorszámot, iktató számot, kelte-zést, oldalt stb. jelentenek. Az OL. Insurrectionalia anyagában való könnyebb eligazo-dás érdekében vettem fel az irodalmi jegyzékbe a (31) és (42) sz. levéltári segédleteket. Egyéb rövidítések közérthetők, vagy az első előfordulás után zárójelben vannak megadva.

Подполковник м/сл д-р Л. Такач:

ДЕЙСТВИЕ ВОЙСКОВОЙ МЕДИЦИНСКОЙ СЛУЖБЫ ПОСЛЕДНЕГО ВОССТАНИЯ ДВОРЯНСТВА В 1809 ГОДУ

Dr. L. Takács, Oberstl. d. Med. D.:

TÄTIGKEIT DES TRUPPENSANITÄRENDIENSTES IN 1809, WÄHREND DER LETZTEN UNGARISCHEN ADELSINSURREKTION

Hibaigazítás

Lapunk XIV. évfolyam 3. számának 228. oldalán sajnálatos sajtóhiba folytán a táblázat értelemzavaró hibasorokkal jelent meg. Alább közöljük a helyes értékeket:

Besugárzott nyulak plazma-vas értékeinek változása

Dózis	n	Besugárzás utáni napok											Átlagos emelkedés 10 nap alatt	
		Norm.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Kontroll	11	\bar{X} %	141 100	146 104	158 112	133 94	135 96	156 111	150 107	144 102	134 96	130 93	137 97	-12%
50 r	6	\bar{X} %	152 100	167 109	200 131	176 115	209 137	183 120	208 136	154 101	182 119	171 112	147 96	+11,6%
100 r	8	\bar{X} %	145 100	169 116	202 139	209 143	214 147	201 138	220 151	141 97	179 123	156 107	145 99	+26,9%
200 r	5	\bar{X} %	142 100	196 138	277 195	347 244	293 206	244 171	273 192	159 113	160 113	156 110	118 83	+53,2%
300 r	14	\bar{X} %	146 100	197 135	244 167	311 213	290 198	264 180	186 127	221 192	216 148	189 129	190 130	+63,4%
600 r	14	\bar{X} %	143 100	174 121	245 171	309 215	322 266	313 218	280 195	272 189	222 154	156 108	192 133	+76,0%
900 r	9	\bar{X} %	144 100	181 125	267 185	377 262	388 269	424 294	374 259	367 254	167 115	108 74	—	+102,7%